

Treaty of Kars of 1921

Irakli Baramidze

Associate Professor
Batumi Shota Rustaveli State University
Department of History, Archaeology and Ethnology
Georgia, Batumi

Abstract

On October 13, 1921, in Kars, representatives of the Soviet Azerbaijan, Soviet Armenia and Soviet Georgia – from one side, and Turkey – from other side, signed an agreement, which identified Turkey-Georgia border and laid the foundation for new neighboring relations. This was preceded by the Moscow Treaty on March 16 of the same year between Russia and Turkey, which included basic provisions that was reflected in the document signed in Kars.

However the recognition of the terms of the Moscow Treaty in Kars confirmed by signatures the representatives of the government of Soviet Georgia, who did not express the will of the Georgian people and came to power in advance of the armed forces, by military aggression, the Treaty of Kars proved to be viable and after restoration of Independence of Georgia was recognized as the basis for new relations with Turkey.

Keywords: Kars; Turkey.

1921 წლის ყარსის ხელშეკრულება

ირაკლი ბარამიძე

ასოცირებული პროფესორი
ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოლოგიის დეპარტამენტი
საქართველო, ბათუმი

აბსტრაქტი

1921 წლის 13 ოქტომბრის ყარსის ხელშეკრულებას წინ უსწრებდა იმავე წლის 16 მარტის მოსკოვის ხელშეკრულება რუსეთსა და თურქეთს შორის, რომელშიც გაიწერა ის ძირითადი დებულებები, რამაც ასახვა ჰპოვა ყარსში ხელმოწერილ დოკუმენტში. ფაქტობრივად, ამიერკავკასიის რესპუბლიკების თურქეთთან საზღვრის საკითხი, ამ რესპუბლიკების მესვეურთა დაუკითხავად, რამდენიმე თვით ადრე გადაწყდა მოსკოვში, ყარსში კი საბჭოთა აზერბაიჯანის, საბჭოთა სომხეთისა და საბჭოთა საქართველოს წარმომადგენელთა მხრიდან ხელმოწერებით დადასტურდა ორ იმპერიას შორის მიღწეული კომპრომისი. თუმცა, მივყვეთ თანმიმდევრობით:

საკვანძო სიტყვები: თურქეთი; ყარსი.

მსჯელობა

ბოლო წლებში, განსაკუთრებით რუსეთ-საქართველოს 2008 წლის აგვისტოს ომის შემდეგ, საზოგადოების გარკვეულ წრეებში მეტი აქტუალობა შეიძინა ყარსის ხელშეკრულებამ, რომლითაც დადგინდა თურქეთ - საქართველოს საზღვარი და საფუძველი ჩაეყარა ახალ სამეზობლო ურთიერთობებს. ცნობილია, რომ 1921 წლის 13 ოქტომბრის ყარსის ხელშეკრულებას წინ უსწრებდა იმავე წლის 16 მარტის მოსკოვის ხელშეკრულება რუსეთსა და თურქეთს შორის, რომელშიც გაიწერა ის ძირითადი დებულებები, რამაც ასახვა ჰპოვა ყარსში ხელმოწერილ დოკუმენტში. ფაქტობრივად, ამიერკავკასიის რესპუბლიკების თურქეთთან საზღვრის საკითხი, ამ რესპუბლიკების მესვეურთა დაუკითხავად, რამდენიმე თვით ადრე გადაწყდა მოსკოვში, ყარსში კი საბჭოთა აზერბაიჯანის, საბჭოთა სომხეთისა და საბჭოთა საქართველოს წარმომადგენელთა მხრიდან ხელმოწერებით დადასტურდა ორ იმპერიას შორის მიღწეული კომპრომისი. თუმცა, მივყვეთ თანმიმდევრობით:

1921 წლის 11-12 თებერვალს საბჭოთა რუსეთის მხრიდან საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის წინააღმდეგ დაიწყო ფართომასშტაბიანი სამხედრო ინტერვენცია ქვეყნის ანექსიისა და ძალდატანებითი გასაბჭოების მიზნით. 25 თებერვალს საქართველოს მთავრობამ დატოვა თბილისი. 4 მარტს წითელმა არმიამ დაიკავა სოხუმი, 10 მარტს კი - ქუთაისი. პარალელურად, საქართველოს წინააღმდეგ საომარი მოქმედებები გააჩაღა თურქეთმაც, რომლის ჯარიც, 11 მარტს, გამოჩნდა ბათუმის გარეუბანში [თოიძე, 1991].

საქართველოსთვის ასეთ რთულ ვითარებაში მოსკოვში დაიწყო მოლაპარაკება ბოლშევიკურ ხელისუფლებასა და მუსტაფა ქემალ ათათურქის მთავრობებს შორის. ხელშეკრულების გაფორმების სურვილი ჯერ კიდევ 1920 წლის მიწურულს გამოითქვა, თუმცა სამშვიდობო კონფერენციამ მხოლოდ 26 თებრვალს დაიწყო მუშაობა, რაც, ვფიქრობთ, არ უნდა იყოს შემთხვევითი. როგორც ჩანს, საბჭოთა მთავრობას სურდა ოსმალეთის დელეგაცია, აზერბაიჯანისა და სომხეთის შემდეგ, საქართველოს ოკუპაცია-ანექსიის ფაქტის წინაშე დაეყენებინა და მომგებიანი პოზიციით დამჯდარიყო მოლაპარაკებათა მაგიდასთან.

მოლაპარაკება რთულად წარიმართა, მიუხედავად იმისა, რომ ამ ორ ახლადდმოცენებულ მთავრობას შორის კეთილგანწყობილი დამოკიდებულება სუფევდა. ოსმალები ბათუმის, ართვინის, არტანისა და ყარსის დათმობას მოითხოვდნენ, რუსეთის საგარეო საქმეთა კომისარი გ. ჩიჩერინი კი კომპრომისზე არ მიდიოდა. მოლაპარაკება ჩიხში შევიდა. ლენინი თურქეთს აღმოსავლეთში თავისი რევოლუციური იდეების პლაცდარმად განიხილავდა და მას არ სურდა, თავისი მოკავშირე გაენაწყენებინა. თანაც შესაძლოა შიშობდა, რომ მუსტაფა ქემალს ანტანტის სახელმწიფოებთან საერთო ენა არ გამოენახა და სამხედრო მოქმედებებისათვის, რომელიც ბათუმის მიმართულებით უკვე იყო დაწყებული, მასშტაბები არ მიეცა. ამიტომ, საბოლოოდ, დათმობაზე წავიდა ბათუმის შენარჩუნების პირობით, ყარსი ართვინი და არტანანი კი თურქეთის შემადგენელ ნაწილად იქნა აღიარებული. ასეთი შეთანხმება მიღწეული იქნა მოლაპარაკებებში ი.სტალინის ჩართვის შემდეგ და 1921 წლის 16 მარტს მეგობრობისა და ძმობის

ხელშეკრულებასაც მოეწერა ხელი. სამწუხაროდ, ჩვენს დაუკითხავად გადაწყდა ჩვენი სამხრეთი საზღვრის საკითხი.

საინტერესოა, ამ ხელშეკრულების პირველივე მუხლში ხაზგასმულია, რომ თურქეთად იგულისხმება ტერიტორია, რომელიც მითითებულია 1920 წლის 28 იანვრის თურქეთის ეროვნულ პაქტში და ჩრდილო-აღმოსავლეთ საზღვარი გადის სოფ. სარფზე (დღემდე თურქულ ისტორიოგრაფიაში და პოლიტიკურ წრეებში მკვლევართა და დაინტერესებულ პირთა ნაწილი აჭარის ტერიტორიას აღნიშნული პაქტით დადგენილ საზღვრებში აქცევენ და მას მოქმედ დოკუმენტად მიიჩნევენ). მეორე მუხლში კი წერია, რომ თურქეთი თანხმდება დაუთმოს საქართველოს სუვერენიტეტი ქალაქ ბათუმზე, მის პორტსა და ბათუმის ოკრუგის ნაწილზე იმ პირობით, რომ:

1. ამ ადგილების მცხოვრებნი ისარგებლებენ ფართო ადგილობრივი ავტონომიით, ადმინისტრაციული თვალსაზრისით, რაც უზრუნველყოფს თითოეული თემის კულტურულ და რელიგიურ უფლებებს და მოსახლეობას მიეცემა შესაძლებლობა დაადგინოს მათთვის სასურველი მიწის კანონი.
2. თურქეთისთვის უზრუნველყოფილი იქნება ყოველგვარი საქონლის თავისუფალი ტრანზიტი, რომელიც გაიგზავნება თურქეთში და თურქეთიდან, ბათუმის ნავსადგურის გავლით, უბაჟოდ, რაიმე შეფერხების გარეშე და ყოველგვარი გადასახადით მათ დაუბეგრავად, თურქეთისთვის ბათუმის ნავსადგურის სარგებლობის უზრუნველყოფით ამაზე სპეციალური გამოსაღებების გადაუხდელად (მასალები...).

ხელშეკრულების მე-12 მუხლით იმ ტერიტორიებს მცხოვრებთ, რომლებიც 1918 წლამდე შედიოდა რუსეთის

შემადგენლობაში და გადაეცა თურქეთს, ენიჭებოდა უფლება თავისუფლად დაეტოვებინა თურქეთი და თან წაეღო თავისი ქონება. მსგავსი უფლება ეძლეოდა ბათუმის მოსახლეობასაც. მე-15 მუხლით კი რუსეთი იღებდა ვალდებულებას ისეთი ნაბიჯები გადაედგა ამიერკავკასიის რესპუბლიკების მიმართ, რომლებიც საჭირო იქნებოდა ამ უკანასკნელთა მხრიდან თურქეთთან დადებულ ხელშეკრულებებში წინამდებარე შეთანხმებით მათთან შეხებაში მყოფი მუხლების აუცილებელი ცნობისათვის [იქვე]. ანუ, რუსეთმა ივალდებულა, რომ საქართველო-სომხეთ-აზერბაიჯანის მხრიდან არ იქნებოდა წინააღმდეგობა რუსეთ-თურქეთის ახალი სამეგობრო ურთიერთობებისათვის და რომ ისინი აღიარებდნენ მოსკოვის ხელშეკრულების პირობებს.

სიმბოლოურია (და არა მარტო სიმბოლოური), რომ მოსკოვის მოლაპარაკებები დაიწყო საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობის მიერ თბილისის დატოვების მეორე დღეს, ხელშეკრულება კი გაფორმდა ჟორდანიას მთავრობის ემიგრაციაში წასვლამდე ერთი დღით ადრე. რუსეთმა მოსკო წინააღმდეგობის უკანასკნელი კერა ამიერკავკასიაში და ზემოაღნიშნული ვალდებულების აღებაც მისთვის დიდ პრობლემას არ წარმოადგენდა. თუმცა, როგორც ჩანს, მოსკოვში გადაწყვიტეს, რომ ყოველგვარი შესაძლო გართულების თავიდან არიდების მიზნით ამიერკავკასიის ჯერ კიდევ ფორმალურად დამოუკიდებელ რესპუბლიკებს ერთად დაედოთ ხელშეკრულება ანკარასთან. მიუხედავად იმისა, რომ მოსკოვის ხელშეკრულებაში ამიერკავკასიის რესპუბლიკების მხრიდან თურქეთთან დასადებ ხელშეკრულებებზეა საუბარი, 1921 წლის ოქტომბერში, ყარსში,

საქართველოს, სომხეთისა და აზერბაიჯანის დელეგაციები ერთ მხარეს წარმოადგენდნენ და მათ საერთო ხელშეკრულებას მოაწერეს ხელი რუსეთის მონაწილეობით. ამით ბოლშევიკურმა ხელისუფლებამ ორი კურდღელი დაიჭირა: ცალ-ცალკე მოსკოვის ხელშეკრულების პირობების აღიარებას შესაძლოა დიდი წინააღმდეგობა შეხვედროდა განსაკუთრებით საქართველოსა და სომხეთის მხრიდან, ერთიანობაში მათი იძულება კი უფრო მარტივად მოხდა. მეორეც, პერსპექტივაში ხელშეკრულების შესაძლო დენონსაციას სამივე რესპუბლიკის თანხმობა დასჭირდებოდა, რაც, თუ გავითვალისწინებთ ამიერკავკასიის რესპუბლიკების განსხვავებულ ინტერესებს, წარმოუდგენელი იყო, ცალმხრივად გამოსვლა კი შეუძლებელი იქნებოდა. ეს კი რუსეთს სამომავლოდაც მშვიდად ყოფნის გარანტიას აძლევდა. თუმცა, ხელშეკრულების ხელმოწერიდან მალევე შეიქმნა საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკების კავშირი, რომელშიც ამიერკავკასია ერთ ფედერაციულ სუბიექტად შეიყვანეს და ეს უკანასკნელი საკითხიც დიდი ხნით მოიხსნა დღის წესრიგიდან.

1921 წლის 13 ოქტომბრის ყარსის ხელშეკრულება შედგება 20 მუხლისგან და აქვს 3 დანართი საზღვრების ზუსტი მითითებით. საქართველოს მხრიდან ხელშეკრულებას ხელი მოაწერეს საქართველოს სსრ რევკომის პრეზიდიუმის წევრმა, სამხედრო-საზღვაო საქმეთა სახალხო კომისარმა შალვა ელიავამ და საქართველოს სსრ საგარეო საქმეთა სახალხო კომისარმა ალექსანდრე სვანიძემ. თურქეთის მხრიდან თურქეთის დიდი ეროვნული კრების დეპუტატმა, აღმოსავლეთის ფრონტის სარდალმა ქიაზიმ ყარაბეჟირ-ფაშამ, დეპუტატმა ველი ბეიმ, საზო-

გადოებრივ საქმეთა სტატუს-მდივნის ყოფილმა თანაშემწემ მუხტარ-ბეიმ და თურქეთის სრულუფლებიანმა წარმომადგენელმა აზერბაიჯანში მემდუხ შევქეთ ბეიმ. ხელშეკრულების 14 მუხლი რატიფიცირებას ექვემდებარებოდა, 6 კი - და მათ შორის აჭარის საკითხი - ხელმოწერის მომენტიდან შედიოდა ძალაში (**მასალები...**). ხელშეკრულების რატიფიცირება თურქეთმა მოახდინა 1922 წლის 16 მარტს, საქართველომ კი - იმავე წლის 14 აპრილს - მიუხედავად ცალკეული პირებისა და აჭარის წარმომადგენელთა წინააღმდეგობისა ქვეყნის სამხრეთ ნაწილის თურქეთისათვის დათმობის გამო.

საქართველოსთან მიმართებაში ყარსის ხელშეკრულებამ სიტყვასიტყვით გაიმეორა მოსკოვის ხელშეკრულების ის ძირითადი მუხლები, რომელზეც ზევით გვქონდა საუბარი. საინტერესოა ხელშეკრულების მე-10 მუხლი, რომელიც ასევე იქნა გადმოწერილი მოსკოვში შედგენილი დოკუმენტიდან და რომლითაც ხელმომწერი მხარეები იღებენ ვალდებულებას თავიანთ ტერიტორიაზე არ დაუშვან შექმნან ან ყოფნა ისეთი ორგანიზაციებისა და ჯგუფებისა, რომლებიც პრეტენზიას აცხადებენ მეორე ქვეყნის, ან მისი ნაწილის ხელისუფლებაზე, ან რომელთა მიზანსაც სხვა ქვეყნის წინააღმდეგ ბრძოლა წარმოადგენს. აღნიშნული მუხლი, ოდნავი სახეცვლილებით შევიდა 1992 წელს საქართველოს რესპუბლიკას და თურქეთის რესპუბლიკას შორის მეგობრობის, თანამშრომლობისა და კეთილმეზობლური ურთიერთობების შესახებ ხელმოწერილ ხელშეკრულებაში: მხარეები კისრულობენ ვალდებულებას საკუთარ ტერიტორიაზე არ დაუშვან ისეთ ორგანიზაციათა, დაჯგუფებათა თუ

პიროვნებათა მოქმედება, რომლებიც მიზნად ისახავენ მეორე მხარის ტერიტორიული მთლიანობის ხელყოფას, კონსტიტუციური წყობის ძალადობით შეცვლას. მოგეხსენებათ, ამ ბოლო დროს ფეთქვალა გიულენისა და მისი მომხრეების დევნამ თურქეთში საყოველთაო ხასიათი მიიღო, რამაც გარკვეული გამოძახილი ჩვენთანაც ჰპოვა და შესაძლოა, ეს სწორედ ხელშეკრულების ამ მუხლიდან გამომდინარეობდეს.

დასკვნა

შეჯამების სახით შეიძლება ითქვას: არაღიარებულმა ბოლშევიკურმა რუსეთმა მოსკოვში ხელშეკრულება დადო არაღიარებულ ქემალისტურ თურქეთთან იმ ტერიტორიებზე (სხვათა შორის), რომლებიც ფორმალურად მათ არ ეკუთვნოდათ. ყარსში კი მოსკოვის ხელშეკრულების პირობების აღიარება ხელმოწერით დაადასტურეს საბჭოთა საქართველოს იმ მთავრობის წარმომადგენლებმა, რომლებიც არ გამოხატავდნენ ქართველი ხალხის ნებას და ხელისუფლებაში რამდენიმე თვით ადრე მოვიდნენ უცხო ძალაზე დაყრდნობით, სამხედრო აგრესიის გზით. მიუხედავად ამისა, ყარსის ხელშეკრულება სიცოცხლისუნარიანი აღმოჩნდა და საქართველოს დამოუკიდებლობის აღდგენის შემდეგ, თურქეთთან კეთილმეზობლური ურთიერთობის საფუძვლადაც იქნა აღიარებული. თბილისში, 1992 წლის 30 ივლისს ხელმოწერილ ხელშეკრულებაში ჩაიწერა, რომ მხარეები დაიცავენ მათ შორის დადებულ ხელშეკრულებებს და შეთანხმებებს დაწყებული 1921 წლის 13 ოქტომბრის ყარსის შეთანხმებით. თუმცა, აქვე მითითებულია ასევე, რომ მხარეები აღნიშნული შეთანხმების დებულებებს დაიცავენ

თავიანთი კანონმდებლობის, არსებული პრაქტიკის და მათი საერთაშორისო ვალდებულებების გათვალისწინებით. შესაბამისად, ჩვენი ქვეყნის კანონმდებლობა და დღემდე არსებული პრაქტიკა არ ქმნის ხელშეკრულების ცალკეული მუხლების ახლებური ინტერპრეტაციის საფუძველს.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. თოიძე ლ., ინტერვენციაც, ოკუპაციაც, ძალდატანებითი გასაბჭოებაც, ფაქტობრივი ანექსიაც, თბ., 1991;
2. მასალებისაქართველოს ისტორიისათვის, <http://www.amsi.ge/istoria>;
3. კრ. ბრძოლა ბათუმისათვის 1921 წლის 18–20 მარტი, თბ. 2011.